

A KÁRPÁTOK SÁRKÁNYA

ÚJ MEDVEKULTUSZ MAGYARORSZÁGON

▷ SZÖVEG: GASPARIK MIHÁLY–VIRÁG ATTILA

A medvéknek mindig is kiemelt szerep jutott az emberi kultúrában. Elég csak arra gondolnunk, hogy a mackók valószínűleg még napjainkban, a transzformer és pokémon korában is bizvást a legkedveltebb gyermekjátékok közé tartoznak. Azt pedig, hogy a múltban ez egészen biztosan így volt, számtalan vásárlási kimutatás is igazolja.

A lélektannal foglalkozók szerint az álomban megjelenő medvealak a szülőt, főképp az apát, így az erőt, a biztonságot, a támaszt és a védelmet (vagy az arra való vágyat) szimbolizálja.

Számos nép hiedelemvilágában még ma is afféle ősapaként, ősszülőként szerepel. Ha csak a közelmúltra tekintünk, a medve (és itt elsősorban a barna medvéről van szó)

kultikus tisztelete az északi népcsoportokra jellemző. De régmúltbéli szerepét hazánkból is kimutatták

FOTÓ: LANTOS ZOLTÁN

Az a kor és az a medve azonban jelentősen különbözött a maitól. A jégkorszakról beszélünk, annak is a legutóbbi eljegesedési eseményéről. A szóban forgó medve pedig egy mára kihalt faj, a barlangi medve (*Ursus spelaeus*). És úgy tűnik, hogy egy kutatókból, közművelőkből és oktatókból álló csoport éppen azon igyekszik, hogy ez a kultusz újra elterjedjen hazánkban, legalábbis egy évig, 2017 folyamán...

A MEDVEKULTUSZ GYÖKEREI

A pattintott kőkorszak (paleolit) ősemberé, vagyis a Neander-völgyieké és a modern embereké, azaz a „sapiensek” is egy korban, egyazon területen éltek a barlangi medvékkel. Számos ősemberi táborhelyről kerültek elő az *Ursus spelaeus* maradványai. A barlangi medvék részben zsákmányállatai, részben vetélytársai voltak az ősembernek. Mindkét faj mindenevő volt, mindkét faj (sokszor felváltva) lakta a barlangokat, tehát mind a táplálékszerzésben, mind az élőhely tekintetében időről időre egymásba ütköztek, aminek nemegyszer konfliktus lett a vége. Ez pedig vagy a medve vagy az ember halálával járt.

A *Homo sapiens* sok barlangimedve-ábrázolást hagyott ránk: barlangrajzok, kicsi medveszobrocskák őrzik az állattisztelet nyomait. Franciaországban és az Alpok számos barlangjából is kerültek elő ilyenek, emellett néhány helyről átfúrt szemfogakat és karmokat is ismerünk, amelyeket minden bizonnyal nyakláncként hordtak elődeink. A bükki Istállóskői-barlangból több tízezer medvekarom, végtagcsont, fog, állkapocs és koponya mellett előkerült egy medveboc combcsontja amit több helyen is kilyukasztottak, és kiderült róla, hogy meg lehet szólaltatni, azaz hangszer vagy jelzősíp szerepét töltötte be!

A kutatók sok helyütt találtak barlangimedve-maradványokat gyanús szabályos elrendezésben, s feltételezték, hogy az ősember megkülönböztetett figyelemmel helyezték el a csontokat, koponyákat. Persze néha az is bebizonyosodott, hogy nem minden „gyanús” lelet utal tervszerűségre vagy emberi tevékenységre. A tüzetesebb vizsgálatok során némely esetben rájöttek, hogy csak véletlenül, az üledék mozgása, az egykori patakok vízének sodrása vagy barlangomlás rendezte össze a csontokat úgy, hogy az így kialakult együttes különlegesnek tűnt. Például a bükki Kőlyuk-barlangban talált, egymásnak orral szembeforduló három koponyáról ma már úgy gondoljuk, hogy nem az ősember kultikus tevékenységének emlékét őrzik, csupán véletlenül keveredtek így egymás mellé.

FOTÓ: VIRÁG ATTILA

A barlangi medvék részben zsákmányállatai, részben vetélytársai voltak az ősembernek, aminek nemegyszer konfliktus lett a vége. Ez pedig vagy a medve, vagy az ember halálával járt.

FOTÓ: VIRÁG ATTILA

ŐSI ROKONSÁG

A LEGIDŐSEBB HAZAI *URSUS*, AZ OSZTRAMOS-HEGYRŐL SZÁRMAZÓ, KÖZEL 3 MILLIÓ ÉVES *URSUS MINIMUS* NAGYSÁGÁT ÉRHETTE EL. EZ LETT KÉSŐBB AZ *URSUS ETRUSCUS* ŐSE, MELYBŐL VÉGÜL A BARLANGI MEDVE FEJLŐDÖTT KI. ITT AZ *U. MINIMUS* ÁLLKAPCSA EGY KB. 40 EZER ÉVES BARLANGIMEDVE-ÁLLKAPCS MELLETT LÁTHATÓ

ERŐS HARAPÁS

A MEDVÉK RÁGÓIZMAI VASKOS JÁROMÍVHEZ ÉS A KOPONYATETŐN ERŐTELEJES TARÉJHOZ CSATLAKOZNAK
LELŐHELY: IGRIC-BARLANG, BIHAR-HEGYSÉG
▶ (ELŐZŐ OLDALPÁR)

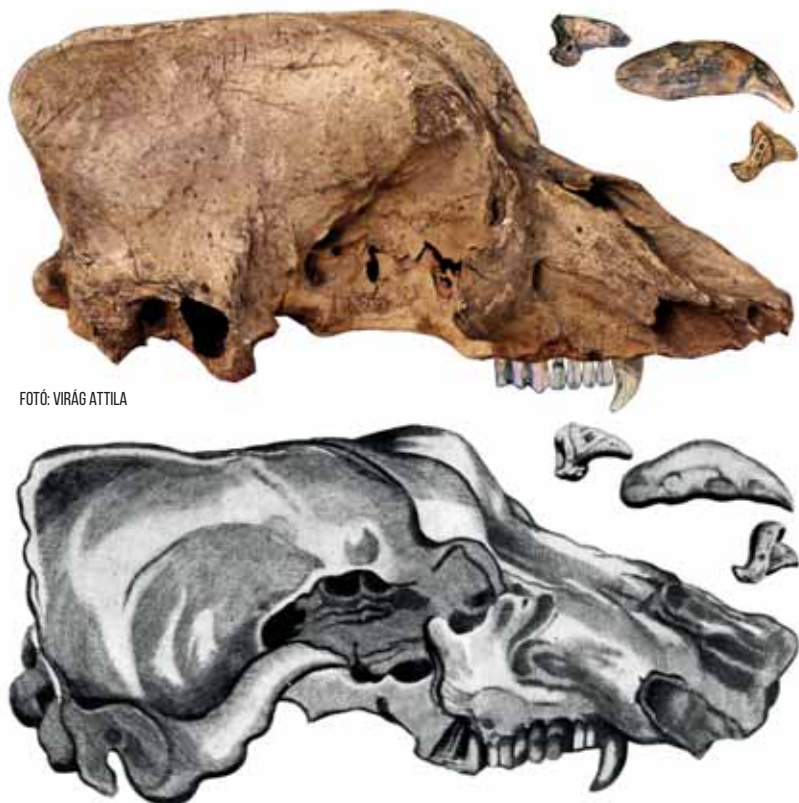
ŐSFOGÁSZAT

A MEDVÉK METSZŐFOGAI ÉLESEK, SZEMFOGUK NAGY, MIVEL AZONBAN KÖZELI ROKONAIKTÓL ELTÉRŐEN NEM KIZÁRÓLAG HÚST FOGYASZTANAK, HÁTSÓ FOGAIK NEM TARAJOSAK, HANEM INKÁBB GUMÓKAT VISELNEK
LELŐHELY: ISTÁLLÓSKŐI-BARLANG, BÜKK

2017 ŐSMARADVÁNYA

Tavaly a Magyarhoni Földtani Társulat második alkalommal hirdette meg az Év ásványa és az Év ősmaradványa programot. Az érdeklődők ősszel szavazhattak 3-3 jelölt közül egyre, hogy aztán a győztesek idén ismeretterjesztő, közművelő programok hosszú során át jelenhessenek meg. Nyert a barlangi medve, az ásványok közül pedig a kvarc került ki győztesen. E cikk szerzői abba a csoportba tartoznak, akik az év során változatos formában bemutatják a barlangi medvét, népszerűsítik a vele kapcsolatos tudományokat, intézményeket, személyeket, vagyis – képletesen – megújítják a nagy múltra visszatekintő medvekultuszt.

FOTÓ: VIRÁG ATTILA

CSINÁLD-MAGAD-SÁRKÁNY

JOHANNES P. HAIN LEVELEI ÉS RAJZAI NYOMÁN 1672-BEN, MAJD A RÁ KÖVETKEZŐ ÉVBEN KÉT CIKK IS MEGJELENT A LIPCSEI „MISCELLANEA CURIOSA...” CÍMŰ FOLYÓIRATBAN A KÁRPÁTOK SÁRKÁNYAIRÓL. E LEÍRÁSOK FŐKÉNT BARLANGI MEDVÉK CSONTJAI ALAPJÁN KÉSZÜLTEK, DE MÁS JÉGKORSZAKI ÉLŐLÉNYEK MARADVÁNYAIT IS TARTALMAZTÁK. AZ EREDETI ÁBRA FELETT A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN ŐRZÖTT KÉRŐDZŐFOGAKBÓL, OROSLÁNKAROMBÓL, MEDVEKAROMBÓL, MEDVEFOGAKBÓL ÉS MEDVEKOPONYÁBÓL MA ÖSSZERAKOTT „SÁRKÁNY” LÁTHATÓ

SÁRKÁNYANATÓMIA

Ugorjunk előre jó pár ezer évet az időben, a középkorba és az újkor első felébe! Akkoriban egy másfajta hiedelem alakult ki a barlangi medvével, egész pontosan annak félreértelmezett maradványaival kapcsolatban. Európa számos országában vélték akkoriban sárkányokat látni, és úgy gondolták, hogy sok barlangból elő is kerültek a szárnyas vagy csúszómászó démonok testrészei, csontjai. Nem véletlenül ragadt rajta ezeken az üregeken például a Sárkány-lyuk vagy Sárkány-barlang elnevezés. A Mecsekből például Drachenbrunn (azaz Sárkány-kút) megjelöléssel több barlangimedve-fossziliát is őriznek a Magyar Természettudományi Múzeum Őslénytani és Földtani Tárában.

Magyarországon az idő tájt valószínűleg a Kárpátok barlangjaiból gyűjtötték a legszebb maradványokat, így ezekről szólt a legtöbb híradás, mendemonda. Johannes Patersonius Hain porosz származású katonarvos és természetbúvár levelei és rajzai nyomán 1673-ban, majd a rá következő évben két cikk is megjelent a lipcsei természetrajzi és orvostudományi érdekeségeket bemutató „Miscellanea curiosa...” című folyóiratban a Kárpátok sárkányairól. Ennek hatására gyökeresedhetett meg az akkori köztudatban a kárpáti sárkány fogalma. A Hain által készített (többnyire részletes, de helyenként kissé elnagyolt) táblametszet alapján ma már tudjuk, hogy a sárkány valódi receptje egy barlangi medve koponyája, két szemfoga, egy barlangi oroszlán karma, valamint egy kérődző állat őrlő- és metszőfogai, amit a kiesett medvefogak helyére tömködtek...

A sárkány valódi receptje egy barlangi medve koponyája, két szemfoga, egy barlangi oroszlán karma, valamint egy kérődző állat őrlő- és metszőfogai, amit a kiesett medvefogak helyére tömködtek...

A MÉLYRAKTÁRBAN ▶

KEVÉS OLYAN TERÜLET VAN EURÓPÁBAN, AHONNAN ANNYI BARLANGIMEDVE-CSONTVÁZ KERÜLT VOLNA ELŐ, MINT A KÁRPÁT-MEDENCÉBŐL. ŐSMARADVÁNYOK SOKASÁGA A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUMBAN

A NÉV KÖTELEZ?

Az állat valóban kiérdemelte a nevét, hiszen a magzatoktól az igen vén példányokig bezárólag az egész életkorpaletta kimutatható, igazolva, hogy e medvék tényleg a barlangban laktak.

Később, mikor a természettudomány oldaláról is elkezdtek foglalkozni az ilyen „sárkánycsontok” vizsgálatával, sikerült kimutatni, hogy ezek az állatok jórészt ma élő rokonaikhoz hasonló, de nagyobb termetű medvék voltak. Mivel a legtöbb maradvány barlangból került elő, 1794-es tanulmányában a lipcsei Johann Christian Rosenmüller az *Ursus spelaeus*, vagyis magyarul a barlangi medve nevet adta a fajnak. Ebben az esetben kijelenthetjük, hogy az állat valóban kiérdemelte a nevét, hiszen se

szeri, se száma az olyan lelőhelyeknek, ahonnan a magzatoktól és az újszülött bocsoktól kezdve, a felnőtt állatokon át, az igen vén példányokig bezárólag az egész életkorpaletta kimutatható, igazolva, hogy (legalábbis életük bizonyos szakaszaiban) e medvék tényleg a barlangban laktak.

Más a helyzet azonban például a barlangi hiénával (*Crocota crocuta spelaea*) és a barlangi oroszlánnal (*Panthera spelaea*). Ezek szintén az utolsó eljegesedési időszakban, évtízezredekkel ezelőtt voltak gyakoriak, vagyis kortársai a barlangi medvéknek. Bár sok maradványuk valóban barlangokból került elő, a legtöbb esetben úgy tűnik, vagy időszakos partakok, esőzések mosták be őket, vagy az ősemberek vitték oda, miközben e fajok kint éltek a nyílt területen.

FOTÓ: VIRÁG ATTILA

MEDVECSALÁDFA

A közkeletű elképzeléssel szemben a barlangi medve nem őse a barna medvének (*Ursus arctos*). A két faj két eltérő fejlődési ágon alakult ki. A szétválás kb. 2,75 millió éve kezdődött el, a közös őse pedig egy kis termetű faj, az *Ursus etruscus* volt. A szétválási folyamat hosszú lehetett, és úgy 1,5 millió évvel ezelőttre tehető, amikor már világosan elkülöníthető az úgynevezett arctoid (ami a ma élő barna medvéket is tartalmazza) és a spelaeoid ág, amelynek végén a kihalt barlangi medvét találjuk (ez az ág tehát megszakadt). A barlangi medve közvetlen őse az *Ursus deningeri*, belőle nagyjából 250 ezer éve fejlődött ki az *Ursus spelaeus*. A legkorábbi barnamedve-maradványok ezzel szemben megközelítőleg 500 ezer évesek, tehát jóval idősebbek, mint az első barlangi-medve-leletek. Már ebből is látszik, hogy a barlangi medve nem lehet a barna medve őse.

A szétválási folyamat hosszú lehetett, és úgy 1,5 millió évvel ezelőttre tehető, amikor már világosan elkülöníthető az úgynevezett arctoid és a spelaeoid ág

NYAKÉKREVALÓ ▶

E METSZŐFOGAKAT SZEMLÉLVE NEM KÉTSÉGES, HOGY ELEINK DIGSÓSÉGGEL HORDHATTÁK NYAKÉKKÉNT BÁRMELYIKET – BÁR PONT EZEKET A MEDVÉN KÍVÜL NEM VISELTE SENKI.
LELŐHELY: KISKEVÉLYI-BARLANG, PILIS

NAGYOBB ÉS MÉG NAGYOBB

TÖBB MINT KÉTMÉTERES TESTHOSSZUKKAL ÉS 400-500 KG SÚLYUKKAL A LEGNAGYOBB HÍM BARLANGI MEDVÉK MÉRETE A MAI JEGESMEDVÉKÉVEL VETEKSZIK, DE AZ BIZTOS, HOGY NAGYOBBAK VOLTAK, MINT AZ EURÁZSIAI BARNÁ MEDVE (A KÉPEN EGY KITÖMÖTT PÉLDÁNYA LÁTHATÓ). GASPARIK MIHÁLY EGY BARLANGIMEDVE-KOPONYÁT TART ABBA A MAGASSÁGBA, AMEDDIG EZ AZ ÁLLAT FEL TUDOTT VOLNA ÁGASKODNI

FÖLDGÖMB VILÁGLÁTÓ A TRENDFM-EN CSÚTÓRTÖKÖNKÉNT 16.35-KOR A RÁDIÓBAN VENDÉGÜNK A TÉMÁRÓL:
GASPARIK MIHÁLY

TRENDOFM 94.2
GAZDASÁGI RÁDIÓ CSOPORT

KORÁBBI MŰSORAINK MEGHALLGATHATÓK:
WWW.TRENDFM.HU

AZ ÉV ŐSMARADVÁNYA-HONLAP ITT ÉRHETŐ EL:
[HTTP://WWW.EVOSMARADVANYA.HU](http://WWW.EVOSMARADVANYA.HU)

FOTÓ: VIRÁG ATTILA

EGY NÖVÉNYEVŐ RAGADOZÓ

Rokonaikkal ellentétben azonban a medvék nem szoros értelemben vett húsevő fajok, hanem inkább mindenevők, amelyek nagy mennyiségben fogyasztanak például növényi részeket is.

A medvék családja a ragadozók rendjébe tartozik. Hara-pási erejük nagy, hiszen állkapcsukat erőteljes rágóizmok mozgatják, amik a koponyatetőn lévő szembetűnő taréjról és a koponya oldalán lévő robusztus járomívekről erednek. Rokonaikkal ellentétben azonban a medvék nem szoros értelemben vett húsevő fajok, hanem inkább mindenevők, amelyek nagy mennyiségben fogyasztanak például növényi részeket is. Igaz ez a ma élő barna medvére (és annak összes alfajára) is, melynek tápláléka igen széles skálán

mozog. Esetenként akár szarvasra (vagy nagyon ritkán emberre is) vadászik, de fogyaszt kisemlősöket, madárfiókákat, tojásokat, rovarokat, férgeket, csigákat, halakat, gombákat, gyümölcsöket, füvet... Jól mutatja ezt, hogy a medvék őrlőfogai nem tarajosak, hanem gumós felületűek.

A kutatók – megvizsgálva a barlangi medvék hátsó fogain található kúpok számát, helyzetét, az őrlőfelület nagyságát, valamint a fogzománcban található mikroszkopikus kopást – arra a megállapításra jutottak, hogy ez a faj több növényi táplálékot fogyasztott, mint a ma élő barna medvék!

A BARLANGIMEDVE-VÉGZET

Részben e nagymértékű táplálkozási alkalmazkodás lehetett a barlangi medvék kihalásának oka. Nagyjából 15 ezer évvel ezelőtt ugyanis egy gyors és drasztikus felmelegedés kezdődött a Földön, aminek egyik legjelentősebb hatása bolygónk éghajlati és növényzeti öveinek jelentős átalakulása volt. Persze nem tagadhatjuk, hogy az egyre terjeszkedő emberiségnek is volt szerepe bizonyos fajok kipusztulásában, de tény, hogy ebben az időben tűnt el egy különleges, nyílt növényzeti öv, az úgynevezett mamutsztepp-környezet, ami táplálékot biztosított az olyan nagy testű növényevők számára, mint például a névadó gyapjas mamut, a gyapjas orrszarvú vagy akár a barlangi medve. Ez a folyamat lehetett a fő oka az úgynevezett késő jégkori megafauna-kihalásnak, amely során számos nagyemlősfaj tűnt el végleg a földi ökoszisztémából.

VIRÁG ATTILA
AZ MTA-MTM-ELTE PALEONTOLÓGIAI KUTATÓ-CSOPORT TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA. NEGYEDIDŐSZAKI EMLŐSÖKKEL, ELSŐSORBAN ORMÁNYOSOKKAL FOGLALKOZIK

GASPARIK MIHÁLY
PALEONTOLÓGUS, A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM ŐSLÉNYTANI ÉS FÖLDTANI TÁRÁBAN AZ ŐSGERINCSES-GYŰJTEMÉNY KURÁTORA

